

Baby nieborowskie

Pochodzenie i funkcja

Minęło już ponad 60 lat od pierwszej publikacji poświęconej słynnym „babom nieborowskim” – czterem, wykonanym w zbitym piaskowcu karpackim, kultowym rzeźbom Połowców datowanym na XII-XIII w.¹, które stoją w pobliżu pałacu w Nieborowie, od strony parku.

Autorem artykułu zamieszczonego w „Głosie Plastyków”² był wybitny warszawski archeolog, prof. Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973)³. Od tamtego czasu nieborowskie pomniki stały się obiektem zainteresowania ze strony archeologów; niejednokrotnie były też inspiracją dla poetów i malarzy. Ich pochodzenie tymczasem do dziś nie zostało w pełni wyjaśnione.

Baby kamienne przed willą Aleksandry Radziwiłłowej w Arkadii, przed 1893 r., autor nieznany.
Fot. ze zb. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Spuścizna prof. W. Demetrykiewicza

Pewne wątpliwości musi bowiem budzić przypisywanie sprowadzenia ich do położonej nieopodal Arkadii twórczyni ogrodu – Helenie z Przezdzieckich Radziwiłłowej⁴. Zdarzenie to miałoby mieć miejsce około 1815 r., kiedy to z okazji ślubu jej syna, Michała Gedeona Radziwiłła z Aleksandrą ze Steckich, właścicielką znanego ogrodu w Szpanowie na Wołyniu⁵, księżna zwiedziła pokaźny obszar Kresów. Podstawowa wątpliwość wynika

z braku związku tzw. bab kamiennych z programem artystycznym opracowanym przez księżną dla Arkadii⁶, zgodnie z którym dzieła sztuki antycznej i ich kopie, umieszczone we wnętrzach budowli ogrodowych czy rozrzucone wśród dziko rosnącej roślinności, czynić miały wiarygodną starożytność miejsca, zaś przypominając minioną świetność Grecji i Italii, budzić miały refleksję nad przemijaniem. Jednocześnie miejsce to stanowić miało dla swej właścicielki, zgodnie z antyczną symboliką Arkadii⁷, krainę

szczęścia. Rzeźby „bab” musiałyby już wtedy pełnić funkcje rzeźb ogrodowych, nie zaś elementów lapidarnych czy wystroju wnętrza (wśród tych ostatnich znane są obiekty średniowieczne pozyskane przez księżną z rozbieranego wówczas Zamku Prymasowskiego w Łowiczu), sprawiałby zatem wrażenie dość osobliwe pośród antycznego i antykizującego wyposażenia ogrodu. Pamiętać również należy, że w 1816 r. uwagę Heleny Radziwiłłowej i jej męża – Michała Hieronima Radziwiłła, pochła-

Baby kamienne w Nieborowie, ok. 1910 r. (?), autor nieznan. Fot. ze zb. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Spuścizna prof. W. Demetrykiewicza

niało przede wszystkim kupno i wyposażenie nowo zakupionej posiadłości w podwarszawskiej Królikarni, którą uczynili odtąd swą główną rezydencją i do której przewieźli z Arkadii i Nieborowa część wyposażenia artystycznego⁸. Dalsze wątpliwości musi także budzić brak śladów obecności omawianych czterech figur kamiennych w obfitych dla tego okresu źródłach archiwalnych i bibliograficznych. Pierwsza wzmianka o nich pochodzi dopiero z wydanych przez S. Pruszkową-Duchińską w 1956 r. *Rozrywek dla młodocianego wieku: Przy wejściu do wielkiego zaciętego stuletnimi drzewami parku, widać leżące na trawniku kamienne figury czterech bogów pogańskich, każdy zwrócony do strony świata, z której ma pochodzić*⁹.

Data zamieszczenia pierwszej wzmianki na temat obecności tzw. bab kamiennych w Arkadii nie wydaje się być przypadkową. W latach 1855-1859 trwały bowiem w Arkadii prace przy budowie willi dla owdowiałej Aleksandry Radziwiłłowej, która jeszcze za życia męża – generała Michała Gedeona Radziwiłła – troszczyć się musiała o jego interesy¹⁰. Datowane na 1856 r. projekty willi autorstwa Franciszka Marii Lanciego¹¹ przedstawiają charakterystyczne dla tego architekta połączenie neorenesansowych form architektonicznych z eklektyzmem rzeźb przewidzianych jako ozdoba tarasu wschodniego. Wykorzystane w projekcie elementy egiptyzujące, antykizujące, renesansowe i baro-

kowe pochodzić miały głównie z obiektów należących do dawnej kolekcji Heleny Radziwiłłowej¹². Wcześniej, w latach 1842-1844, w podobnym duchu opracował Lanci (przy współpracy Teofila Schüllera) dla Aleksandry Radziwiłłowej projekt przebudowy pawilonów ogrodowych w Królikarni¹³. Attykę klasycystycznego budynku kuchni, wzorowanego na rzymskim grobowcu Cecylii Metelli, pokryto kawałkami rudy i kamieni analogicznymi do tych, które wmurowano niegdyś w sztuczne ruiny Arkadii. Na odcinku attyki od strony pałacu ustawiono trzy barokowe w formie rzeźby kamienne, upozorowane na sztuczne destrukty o tematyce mitologicznej. Ponad wejściem do kuchni od strony parku umieszczono inskrypcję *Caeciliae Cretici*, mającą zapewnić prawidłową identyfikację budynku z antycznym pierwowzorem. Kilka lat wcześniej wokół kuchni ustawiono 12 marmurowych „figur”¹⁴. Projekty zrealizowane przez Lanciego w Królikarni i Arkadii, choć odpowiadające panującej modzie, rozmijały się z pierwotną, klasycystyczną koncepcją tych założeń.

W spuściznie po wybitnym krakowskim archeologu przełomu XIX/XX w. i badaczu bab kamiennych¹⁵, prof. Włodzimierzu Demetrykiewiczu (1859-1937)¹⁶, w jej części przechowywanej w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie, znajduje się fotografia ukazująca *baby nieborowskie* stojące przed dziedzińcem nieistniejącej już willi Alek-

sandry Radziwiłłowej w Arkadii, od strony tarasu wschodniego. Odręczny podpis prof. Demetrykiewicza informuje, że fotografia przedstawia *figury bab kamiennych zdjęte z kurhanów na Ukrainie i ustawione w ogrodzie dworskim*¹⁷. W rzeczywistości jest to jedyne, nieznane dotychczas, świadectwo obecności „bab” w Arkadii przed 1893 r., kiedy to Michał Piotr Radziwiłł odkupił ogród od rodziny Adlerbergów¹⁸ i przewiózł większość ocalałych tam rzeźb, w tym „baby”, do Nieborowa.

Widoczne na fotografii cztery figury kamienne Połowców stoją w parach na osi willi, przedzielone innym znanym zabytkiem – znajdującą się dziś, podobnie jak „baby”, w pobliżu pałacu w Nieborowie – kolumną cmentarną zwierającą inskrypcje w językach greckim i tureckim, pochodzącą przypuszczalnie z Krymu i datowaną na 1709 r.¹⁹ Nie można wykluczyć, że widziane w Arkadii w 1856 r. *leżące na trawniku kamienne figury*²⁰, zostały sprowadzone przez Aleksandrę Radziwiłłową i czekały na wykorzystanie w najbliższym otoczeniu wznoszonej dla niej willi. Trafić zatem musiały do ogrodu nieco wcześniej – okazji do ich przetransportowania z Wołynia zapewne księżnej nie brakowało.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na dodatkową wartość informacyjną wspomnianej fotografii Arkadii sprzed 1893 r. Otóż na postumentach wieńczących schody prowadzące na wschodni

Baby kamienne w parku nieborowskim, stan obecny. Fot. autor.

taras willi Aleksandry Radziwiłłowej dostrzec można dwa popiersia. Szczegółowa analiza fotografii ujawniła, że rzeźby te są znanymi obiektami z kolekcji radziwiłłowskiej: popiersie widoczne po prawej stronie to głowa typu *Afrodyty Caetani* na obcym biuście²¹, popiersie po lewej stronie zaś to biust Rzymianki z okresu panowania Sewerów²². Obie rzeźby, zestawione ze sobą w podobny sposób, widnieją na fotografii z ok. 1915 r.²³, ustawione po obu stronach schodów przed tarasem pałacu w Nieborowie. Musiały one trafić tu wraz z innymi rzezbami po odzyskaniu Arkadii przez M.P. Radziwiłła w 1893 r. Projekty aranżacji elewacji wschodniej willi A. Radziwiłłowej w Arkadii, autorstwa F.M. Lanciego z 1856 r., przewidywały ustawienie na obu postumentach nie popiersi, lecz rzeźb statuarycznych. Fotografie z ok. 1930 r. przedstawiają postumenty wschodniego tarasu willi pozbawione jakiegokolwiek dekoracji rzeźbiarskiej.

Baby nieborowskie, czy też – nazwane poprawniej – *arkadyjskie*, stanowią interesujący przykład świadomego wykorzystania tzw. bab kamiennych w nowożytnym ogrodzie z antykami. Wykorzystanie czterech figur kamiennych identyfikowanych z rodzinnymi bóstwami pogańskimi w pełnym odniesieniu do antyku arkadyjskim krajobrazie stanowi modelowy przykład stopniowego wypierania z polskich kolekcji prywatnych, funkcjonujących w warunkach porzoborowych,

sztuki antycznej na korzyść starożytności „słowiańskich” (także tych, które słowiańskimi nie były, ale w powszechnym mniemaniu za takie uchodziły). Podobną zmianę akcentów obserwować można w rozwoju wielu ówczesnych dziedzin nauki i kultury: w naukach historycznych i archeologii, muzealnictwie i sztukach pięknych. Było to z jednej strony wynikiem wpływu ogólnych przemian zachodzących w świadomości Europejczyków, z drugiej strony w naturalny sposób odpowiadało zwiększonemu wyczuleniu Polaków na sprawy narodowej przeszłości i kultury. ■

PRZYPISY:

¹ E. Tryjarski, *Les babas de pierre de Nieborów (Pologne) et la possible affinité de l'une d'elles avec les babas se pierre de Zlatna Niva (Bulgarie)*, w: I. Milletier Arasi *Turkoloji Kongresi (Istanbul 15-20 X 1973)*, Istanbul 1979, s. 891-910; patrz także: W. Piwkowski, *Arkadia Heleny Radziwiłłowej. Studium historyczne* [Studia i materiały Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Ogrody 5(11)], Warszawa 1998, s. 135; *Et in Arcadia ego. Muzeum księżny Heleny Radziwiłłowej. Katalog wystawy w Świątyni Diany w Arkadii*. Maj-wrzesień 2001, red. T. Mikocki, W. Piwkowski, Warszawa 2001, nr kat. 89-92. Opiekę nad założeniem pałacowo-ogrodowym sprawuje od 1945 r. Muzeum w Nieborowie i Arkadii, www.nieborow.art.pl.

² W. Antoniewicz, *Baby kamienne w Nieborowie*, „Głos Plastyków” 8, 1947, s. 63-65.

³ S.K. Kozłowski, *Włodzimierz Antoniewicz, profesor z Warszawy*, Warszawa 2009 (zawiera bibliografię).

⁴ Piwkowski, op. cit., s. 98 oraz 100.

⁵ T.S. Jaroszewski, A. Rottermund, *Nieznane materiały do Aleksandrii i Szpanowa*, *Rocznik MNW* 12, 1968, s. 33-77.

⁶ Por. T. Mikocki, *Arcadia in Poland. The 18th Century Radziwiłł Collection of Antique Sculpture. Its History and Present*, in: *Arcadiana. Arcadia in Poland. An 18th Century Antique Garden and its Famous Sculptures* [Światowit Supplement Series A: ANTIQUITY, vol. I], red. T. Mikocki, Warsaw 1998, s. 15-25. Por. najnowsza publikacja poświęcona programowi artystycznemu Arkadii: T. Grzybkowska, *Ogród Armidy arkadyjskiej – Heleny Radziwiłłowej*, *RHS* 35, 2010, s. 5-42.

⁷ T. Mikocki, *Collection de la princesse Radziwiłł. Les*

monuments antiques et antiquisants d'Arcadie et du château de Nieborów [Archiwum Filologiczne KNoKA PAN LII], Wrocław 1995, s. 7.

⁸ P. Jaworski, *Antyk w Królikarni. Architektura i zbiory artystyczne*, *RHS* 29, 2004, s. 206 oraz 227 i nast.

⁹ *Rozrywki dla młodocianego wieku*, oprac.

S. Pruszkowa-Duchińska, t. IV, Warszawa 1856, s. 271.

¹⁰ Świadczą o tym liczne rozporządzenia księżnej dotyczące majątków należących do męża, przechowywane w AGAD, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa oraz Archiwum Pałacu Radziwiłłów w Nieborowie. Książę M.G. Radziwiłł, były generał Wojska Polskiego i wódz naczelny powstania listopadowego, uwięziony został po kapitulacji Warszawy i do 1836 r. przetrzymywany w Jarosławiu. Wyrzucenie bardzo zmieniło osobowość generała, por. Z. Zacharewicz, W. Zajewski, *Radziwiłł Michał Gedeon*, *PSB*, t. 30, Wrocław 1987, s. 311.

¹¹ Por. Piwkowski, op. cit., s. 115, 492-497.

¹² Ibidem, s. 114.

¹³ P. Jaworski, *Budynek kuchni w warszawskiej Królikarni w formie grobowca Cecylii Metelli. Polska kariera antycznego pierwowzoru*, *Studia i Materiały Archeologiczne* 10, 2000, s. 39.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ W. Demetrykiewicz, *Starożytne posągi kamienne tzw. „Bab” w Azji i Europie i ich stosunek do mitologii słowiańskiej*, *Sprawozdanie z posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności*, Kraków 1910 (lipiec-październik).

¹⁶ W. Antoniewicz, *Demetrykiewicz Włodzimierz Józef*, w: *PSB*, t. 5, Kraków 1939-1946, s. 102-103; por.: idem, *Włodzimierz Demetrykiewicz a konserwatorstwo zabytków*, *Ochrona Zabytków Sztuki*, z. 1-4, Warszawa 1930/31, s. 55-64; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1930; Sesja poświęcona Włodzimierzowi Demetrykiewiczowi w 50. rocznicę śmierci, *Materiały Archeologiczne* 25, 1990, s. 210-233.

¹⁷ Poniżej znajduje się dalsza część opisu fotografii: trzy są żeńskie t.j. 1, 2 i 4 wszystkie z kapelusami, czwarta figura t.j. trzecia z rzędu (bez kapelusza) wyobraża postać męską.

¹⁸ Piwkowski, op. cit., s. 117.

¹⁹ *Et in Arcadia ego*, op. cit., nr kat. 103. Możliwe, że dość tajemnicza proveniencja tego zabytku jest zbliżona do pochodzenia *bab nieborowskich* i nie należy go wiązać z działalnością Heleny Radziwiłłowej.

²⁰ Por. Pruszkowa-Duchińska, loc. cit.

²¹ Mikocki, *Collection Radziwiłł*, op. cit., nr kat. 12; *Et in Arcadia ego*, op. cit., nr kat. 54.

²² Mikocki, ibidem, nr kat. 21; *Et in Arcadia ego*, ibidem, nr kat. 12.

²³ Por. *Et in Arcadia ego*, ibidem, s. 104 (reprodukcja fotografii).

²⁴ Por. Piwkowski, op. cit., s. 500.